

Saha Türkleri ve Dilleri

TL3064 Kuzey-Doęu (Sibirya) Türk Lehçelerinin Tarihsel Grameri

Prof.Dr. Gülsüm Killi Yılmaz

Bugün Saha (Yakut) Cumhuriyetinde yaşayan yerli nüfusun konuştuğu dildir. Rus ve Batı literatüründe Yakut olarak bilinen halkın kendi adlandırması Saha'dır. Bazı araştırmacılar Saha ve Yakut etnonimlerinin "sahil, kenar" anlamındaki "yaka" sözcüğü ile ilişkili olduğunu düşünmüşlerdir. *Yakut* etnoniminin "Kıyı, kenar, sahil, elbisenin kenarı" anlamına gelen Moğolcada da *dzaxa* veya *zaxa*, Buryatça *yaxad* sözcüğünün Ruslar tarafından alınmış şekli olduğu kabul edilmektedir. Başka bir görüş de Evenklerin Sahalar için kullandıkları *yako* etnonimini Sahaların da benimsemesi ile kendilerine Saha dedikleri ve Rusların da ilk defa Evenkilerden duydukları bu halkı Evenklerden duydukları etnonim ile anmaya başladıklarıdır. İlk Rus vesikalarında da Sahalar bu etnonimin Ruslaşmış şekli olan "Yakoltsı" şeklinde geçmişlerdir. İlk Rus vesikalarında da Sahalar bu etnonimin Ruslaşmış şekli olan "Yakoltsı" şeklinde geçmişlerdir. Diğer taraftan Yakut etnoniminin Evenkice "Yako" sözcüğüne ve Moğolca -t çokluk ekinin getirilmesi ile oluşturulduğu da düşünülmektedir. Sahalar için eskiden yaygın olarak kullanılan bir adlandırma da *Uraanhay*'dir ve genellikle *Uraanhay-Saha* ikilemesi şeklinde karşımıza çıkar. *Uraanhay* ya da *Uryanhay* etnonimi Sibirya'daki başka halklar için de kullanılmıştır. Bu etnonimin Tunguzca *ure* (*ura*) "ormanla kaplı dağ" + *nkan/+nkay* "yaşayan" yani "Ormanda yaşayan" sözcüğünden geldiği ve sadece bir milleti değil, belli bir coğrafyada yaşayan tüm halkları kapsadığı düşünülmektedir.

Sahaların ataları geçen bin yıl içinde daha güneyden bugünkü yaşadıkları bölgeye göç etmişler ve bugünkü Saha halkını oluşturmuşlardır. Daha güneyde yaşadıkları dönemde diğer Türk grupları ile daha sıkı bir ilişki içinde iken kuzeye hareket etmişler ve Baykal Gölü çevresinde bugünkü İrkutsk bölgesi civarında Saha halkını teşkil etmeye başladılar. Radloff, Middendorf'a dayanarak Sahaların 14. yy.da Baykal gölü civarında yaşadıklarını ve Buryatlar tarafından itilerek Lena boylarına yerleştiklerini belirtmiştir.

Sahaların kökeni hakkında Sahaların kendilerince ve tarihçilerce en çok kabul gören görüş onların Hunların bir kolu olan ve yazıtlarda “Üç Kurıkan” diye geçen Kurıkanlardan türedikleri, yani bugün yaşadıkları topraklara güneyden gittikleridir. Gerek sözlü edebiyatları, gerek yaşayış tarzları, gerekse söz varlıklarındaki güneye has unsurlar onların bugün yaşadıkları bölgeye güneyden geldiklerini göstermektedir. Saha Türklerinin ortaya çıkışını anlatan efsanelerde Sahaların bir zamanlar Baykal Gölü çevresinde yaşayan ve Buryatlar tarafından bugün yaşadıkları bölgeye itilen atalarından bahsedilmektedir. Yine esasen Saha Türkçesinin Türkçenin bir kolu oluşu da onların Güney kökenli olduğunu gösterir. Kap kacak, kımız ve yağın yapılışı, eyerleme, yükleme tarzı vb. gibi yaşam tarzları da onların bozkır kültürüne yani güneye ait olduklarını göstermektedir.

Saha Türkçesi ve Saha Türkleri Baykal gölü civarlarında başlayan şekillenmesine bugünkü topraklarında devam etmiş bu arada Sahaların ataları güçlü bir Tunguz-Mançu etkisine maruz kalmışlardır. Yine bu bölgede Moğol halkı ile de ilişkileri olmuştur. Lena kıyılarına geldiklerinde Evenki ve diğer Tunguz gruplarıyla direkt ilişkileri olmuştur. Bu yüzden Saha Türkçesi söz varlığında çok sayıda Moğol ve Tunguz kökenli sözcük bulunmaktadır. Şekil bilgisinde de Moğol tesiri görülmektedir.

W.Radloff 1908'de St. Petersburg'da yayınladığı "Yakut Dili" kitabında Saha Türkçesinin çok eski çağlarda Türkleştiğini ve aslında bir Türk dili olmadığını belirtmiştir. Radloff, E.K.Pekarski'nin Sözlüğündeki 1748 "ayrılmaz ya da kalıplaşmış eklerle gelişmiş" tabanları incelemiş ve bu tabanlardan 724'ünün kaynağının belirsiz, 572'sinin Türkçe, 452'sinin de Moğolcadan alıntı ve bu alıntılardan da 91 tabanın da Moğolca-Türkçe ortak tabanlar olduğunu belirtmiştir. Bu durumda Saha Türkçesinde %32,5 Türkçe, %25,9 Moğolca, %41,6 Kaynağı belirsiz element bulunur. Radloff, kaynağı belirsiz elementlerin muhtemelen Tunguz, Samoyed, Yenisey Ostyakları veya Yukagirlerden geçmiş alıntılar yanında büyük bir kısmının da Moğolca olabileceğini belirtmiştir. Çünkü bunların büyük bir kısmında Moğolca yapım eklerinin açıkça görülebildiğini belirtmiştir. Bu durumda Radloff'a göre Saha Türkçesinin dil malzemesi iki olasılığı göstermektedir:

1. Türkçe kaynaklıdır, fakat çok erken devirlerde diğer Türk unsurlardan ayrılmış ve Moğol ve diğer komşu halklar ile karışmışlardır.

2. Moğol kaynaklıdır ve yabancı elementlerle beslenmiş ve Türkleşmiştir.

Ruslar 1552 yılında Kazan Hanlığını işgal ederek Sibiryaya Hanlığına komşu olmuşlar, 1670 yılında da Sibiryaya Hanlığına son vererek Batı Sibiryaya topraklarına yerleşmişlerdir. Daha sonra Yenisey'e ulaşan Ruslar, burada yaşayan Tunguzlardan Orta Yenisey'e iki günlük mesafede Lena nehrinin bulunduğunu ve burada Sahaların yaşadığını haber almışlardır. XVII. Yüzyılın sonuna kadar Saha Yeri tamamen işgal edilmiştir.

XIX. yüzyılın ortalarında Saha Türkleri bu bölgeye siyasi sürgünlerden ve Ortodoks misyonerlerden Rus temelindeki yazıyı almışlardır.

Saha sözlü edebiyat ürünlerinin yazıya geçirildiği, Rus edebiyatından çevirilerin yer aldığı, *Yakutskiy Kray* (1907-1908), *Yakutskiy Jizn'* (1908-1909) gibi gazetelerde Saha Türkçesi yazı dili gibi kullanılmaya başlanmış, A.Y.Uvarovskiy, A.Kulakovskiy, A.Sofronov, N.Neustroyeva gibi yazarlarca da geliştirilmiştir.

Sahalar Sibirya'nın nüfus bakımından en büyük halkıdır (Saha (Yakut) Türkleri (478085 kişi). Saha Türkçesinin konuşur sayısı ise 450.140'tır. RF'de genel nüfusları 478.085'tir. Sahaca bilenlerin oranı yaklaşık %85 (406.126 kişi)'tür. Anadilini Sahaca sayanların oranı ise %95(445.212)'tir.

Saha Türklerinin büyük bir çoğunluğu Saha Cumhuriyetinde yaşamaktadır ve Saha-Rus ikidillilerin çoğu anadilini Sahaca saymaktadır. Rus-Saha iki dillilerin tek Rus dilliliği de sıkça karşılaşılan bir dilsel olgudur. Bunun yanında ikidillilerin Rus dilini giderek daha yaygın bir biçimde günlük iletişim dili olarak kullandıkları da görülmektedir.

Bugün Saha Türkçesinin pek çok sosyal fonksiyonu bulunmaktadır. Saha Türkçesi her yerde genel iletişim dili olarak kullanılmıştır. Saha Cumhuriyetinde yaşayan Even, Evenki, Yukagir gibi diğer halklar yanında eskiden beri bu bölgede yaşayan yerli Ruslar da Saha Türkçesini iletişim dili olarak kullanmaktadır. Saha Türkçesi ilk ve orta dereceli okullar yanında yüksek öğretimde de öğretim dili olarak kullanılmaktadır.

Saha yazılı edebiyatı da diğer Sibiryá'da yaşayan Türk ve Türk olmayan topluluklarla karşılaştırıldığında oldukça zengindir. Orijinal eserler yanında pek çok Rus klasiği de Saha Türkçesine çevrilmiştir. Saha Türkçesine pek çok süreli yayın yapılmaktadır. Saha Türkçesinde radyo ve televizyon yayını kesintisiz sürmektedir. Saha Türkçesi Rusça yanında Saha Cumhuriyetinin resmi dilidir. Böylece yeni bir fonksiyon olarak devlet dili fonksiyonunu da kazanmış durumdadır.

Modern anlamda ilk Saha Türkçesi araştırmacısı Alman Otto Böhlingk'tir. 1851 yılında "Yakutların Dili Üzerine" adlı Saha Türkçesinin gramerini yazmıştır. Yine 19. yy. sonunda V.V.Radlov'da Saha Türkçesi ile ilgilenen büyük Türkologlardandır. 20. yy.da Yelizaveta İvanovna Ubryatova da ömrünü Saha Türkçesinin araştırılmasına adayan bilim adamlarındandır. Yakut Dilinin Sentaksı (1951 ve 1976) üzerine iki büyük monografisi ve çok sayıda makalesi vardır. L.N.Haritonov, E.İ.Korkina, N.Y.Petrov, P.A.Sleptsov ünlü Saha Türkçesi araştırmacılarıdır.

Saha Grameri Üzerine Yapılan Temel Çalışmalar

Böhtlingk, Otto von, *Über die Sprache der Jakuten* (Yakutların Dili Üzerine) , St. Petersburg, 1851;

Бётлингк, О. Н. О языке якутов / пер. с нем. В. И. Рассадина. Новосибирск, 1989.

Хитров Д. (протоиерей). *Краткая грамматика якутского языка*, Москва, Синоидальная типография, 1858, 137 стр.

Radloff, W. W. *Die jakutische Sprache in ihrem Verhältnisse zu den Türksprachen*. SPb, 1908

Ястремский, С. В. *Грамматика якутского языка*. М., 1938.

Харитонов, Лука Никифорович. *Современный якутский язык*. часть 1. / Л. Н. Харитонов. - Якутск, 1947. - 313 с.

Грамматика современного якутского литературного языка. Фонетика и морфология / под ред. Е. И. Убрятовой, Е. И. Коркиной, Л. Н. Харитоновой, Н. Е. Петрова. М.: Наука, 1982. 496 с.

Krueger John, *Yakut Manual: Area Handbook, Grammar, Graded Reader and Glossary* JR Krueger - 1962 - Indiana University

Kirişçiöğlü M.F., *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, 1.baskı Ankara 1994, genişletilmiş 2.Baskı, Ankara 1999.

Saha Türkçesinin Başlıca Özellikleri: Ses Bilgisi Özellikleri

•Normal, uzun ünlü ve diftong (ikiz ünlü) olmak üzere üç tip ünlü fonem vardır. Sekiz normal uzunlukta ünlünün 8 tane de uzun karşılığı vardır. Uzunluk fonem değeri taşır. Ayrıca /ia, ie, uo, üö/ diftongları vardır.

•Düzlük yuvarlaklık uyumu güçlüdür. Sözcüğün ilk hecesinde geniş yuvarlak ünlü var ise, izleyen hecelerde de geniş yuvarlak ünlü bulunur. Örneğin: *ohox+tor, atax+tar, kördör-üöx-pün, oloppos+ko olor-obun* vb.

•Ortak Türkçe'deki birincil uzun ünlüler aynen korunur ya da difronglaşır:

•*a:t > a:t "ad, isim"; *a:ç > a:s "aç, acıkmış"; *qa:r > xa:r "kar"; *qa:z > xa:s "kaz"; *qa:n > xa:n "kan"; *ho:t > uot "ateş"; *o:n > uon "on"; *be:ş > bies "beş"; *bi:r > bi:r "bir"; *be:r- > bier- "vermek"; *qı:z > qı:s "kız"; *yo:l > suol "yol"; *yo:q > suox "yok"; *tö:rt > tüört "dört"; *kü:ç > kü:s "güç"; *sü:t > ü:t "süt"; *su:g > u: "su"; *bu:z > mu:s "buz"; *tu:z > tu:s "tuz"; *yü:z > sü:s "yüz (sayı)", "alın"; *kö:k > küöx "mavi".

• Dağınık olmakla birlikte a:, a > ı değişmesinin olması :

*al- > il- "almak"; *ay > iy "ay"; *qanat > qınat "kanat"; yat- > sit- "yatmak"; *saç- > is- "saçmak"; *at- > it- "atmak, vurmak"; *qamçı > qımn'ı: "kamçı".

• İki ünlü arasındaki damak ünsüzlerinin düşmesi ile *-ia-*, *-ie-*, *-üö-*, *-uo-* gibi diftongların ortaya çıkması

*bayır > bıar “karaciğer”

*böğür > büör “böbrek”

*oγıl > uol “oğul”

• Tek heceli sözcüklerde *-aγ* ve *-eg* ses grubunun sonundaki art damak ya da gırtlak ünüzünün kaybulup uaunluk ya da diftong oluşması

*ta:γ > tia “orman”

*ba:γ > bia “ip”

*saγ- > ia- “sağmak”

*teg- > ti:- “değmek”

*beg > bi: “büyük, yaşlı”

• Çok heceli sözcüklerde *-Vg* ses grubunun *-ı:/-i/-u:/ü:* biçiminde gelişmesi

*sa:rıγ > arı: “tereyağı”; **satıγ > atı:* “ticaret, satış”; **qıdıγ > qıtı:* “kıyı”, **tirig >*

tiri: canlı”; **çerig > seri:* “savaş, ordu”; **isig > iti:* “sıcak”, **bilig > bili:* “bilme,

bilgi”; **ölüg > ölü:* “ölü”; **yadaγ > satı:* “yaya”, **turuy > turu:* “durma”; **uluy >*

ulu: “büyük”.

•Söz başında Ortak Türkçe /s/ ünsüzünün düşmesi

*sen > *en* “sen”, *sekiz > *ağıs* “sekiz”, **su:γ* > *u:* “su”, *söz > *ös-qoho:n* “ata sözü”

*satıγ > *atı:* “ticaret”, **saγ-* > *ıa-* “sağmak”, **saç-* > *ıs-* “saçmak” vb.

•Ortak Türkçe söz içi ve sonu /d/ ünsüzünün

/t/ye gelişmesi (-*d-, -*d > -t-, -t)

*adaq > *atax* “ayak”, *adyır > *atı:r* “aygır”, *quduruq > *quturuq* “kuyruk”, *edgü > *ütüö* “iyi”, **tod-* > *tot-* “doymak” vb.

•Söz başında Ortak Türkçe *y- sesinin s-’ye değişmesi:

**yo:l* > *suol* “yol”, **yat-* > *sıt-* “yat”, **ya:şıl* “yeşil” > *sahıl* “tilki”, **ya:z* > *sa:s* “bahar” vb.

•Söz içinde -*s-, -*z- > -t değişmesi

**isin-* > *itin-* “ısınmak”; **ısır-* > *ıtır-*, **kıs(ı)rak* > *kıtırax* vb.

Ünsüzlerin komşuluğunda da bu ses değişmesi gözlenir: *kursak > *kurtax* “mide”, *yastuq > *sıttıq* “yastık”, *esrük > *itirik* “sarhoş”.

• Son seste -ç, -ş, -z ünsüzlerinin son seste ya da hece sonunda /s/'ye değişmesi

*be:ş > *bies* "beş", *yü:z > *sü:s* "yüz", *ayız > *uos* "dudak"; *qaz- > *xas-* "kaz-"; *ya:z > *sa:s* "bahar"; *qı:z > *qı:s* "kız"; *a:ç > *as* "aç"; *saç- > *ıs-* "saçmak"; *köç- > *kös-* "göçmek"; *kü:ç > *kü:s* "güç"; *üç > *üs* "üç" vb.

• İki ünlü arasında /ç/foneminin /s/ üzerinden /h/'ye değişmesi: *a:çır > *ahı* "ekşi, acı"; *ke:çe > *kiehe* "akşam"; *o:çak > *ohox* "soba"; *bıçak > *bıhax*. Aynı değişme -s ile biten tabanlara ünlü ile biten bir ek getirildiğinde de gerçekleşir: *bas* "baş"- *bahım* "başım" *sü:s-üm* > *sü:hüm* "yüzüm", *be:şinç > *behis* "beşinci", *üçünç > *ühüs* "ühüs" vb.

• Söz başı OTü. /t/ ünsüzü korunmakla bitlikte, az sayıda sözcükte *t- > d- değişmesinin olması

*t- > t- : *ta:ş > *ta:s* "taş"; *tur- > *tur-* "ayağa kalmak"; *tıl > *tıl* "dil, söz" vb.

*t- > d- : *te:- > *die-* "demek", *terin > *diriñ* "derin", *teg-er-ü > *dieri* "kadar"

• Geniş ünlülerin komşuluğunda bulunan *q- sesinin x- sesine gelişmesi: *qa:r > *xa:r* "kar", *qa:l- > *xa:l-* "kalmak", *qa:z > *xa:s* "kaz" vb.

• /*k/ sesi geniş ünlülerin komşuluğunda bulunduğu hece ve söz sonunda sızıcılıştır: *yürek > *sürex* "yürek"; *belek > *Saha belex* "hediye", *bölük > *bölöx* \ *tirek > *tirex* "kavak ağacı" vb.

- Söz başında OTü. *b*- ünsüzü korunurken, dağınık olarak, özellikle içinde genizsil ünsüzlerin bulunduğu sözcüklerde *b*-> *m*- değişmesi görülebilir:
*b- > *b*- : **ba:r* > *ba:r* “var”; **bar*- > *bar*- “gitmek”; **ba:y* > *ba:y* “zengin”; **baş* > *bas* “baş”; **bo:l* - > *buol*- “olmak”; **bil*- > *bil*- “bilmek”; **balıq* > *balıq* “balık” vb.
*b- > *m*-: **bo:n'* > *mo:y* “boyun”; **burun* > *murun* “burun”; **ben* > *min* “ben”

Biçimbilgisi Özellikleri:

•İlerleyici benzeşme sonucunda çeşitli yapım ve çekim eklerinin geldiği sözcüğün son sesine dayalı olarak genizsil, ötümlü, ötümsüz eş biçimleri bulunur. Örneğin söz yapım eki +LA:X (bıtıqta:x “bıyıklı”, collo:x “mutlu”, tu:sta:x “tuzlu”, ıyda:x “aylı”, kötördö:x “kuşu olan” vb.), çokluk ekinin +lAr, +tAR, +dAr, +nAr (oğo+lor, ti:s+ter, öy+dör, at+tar, ohox+tor, suorgan+nar vb.) eşbiçimleri bulunur. – DI geçmiş zaman biçiminin –dI, -tI, -nI ve –lI eşbiçimleri vardır: kelime, kördüm, su:nnum, sietim vb. –Bıt uzak geçmiş zaman biçiminin –mIT, -bIt ve –pIt eşbiçimleri vardır: kel-bit, kör-büt, su:n+mut > su:mmut, as+pıt vb., 2. Teklik kişi ekinin sözcüğün son sesine dayalı çok sayıda eşbiçimi vardır: -ĞIn, -GIn, -Qın, -XIn, -ñIn (uçu:tal+gın, türgen+ñin> türgeññin, çuγas+qın, oğo+ğun, küöx+xün) vb.

•Sözcükler akıcı ünsüzler ya da ötümsüz ünsüzlerle biter. Ötümsüz ünsüzlerle biten sözcüklere ünlü ile başlayan bir ek geldiği zaman $-s- > -h-$, $-p- > -b-$, $-x->-ğ$, $-k-> -g-$ değişimleri olur. Ancak $-t-$ ünsüzü iki ünlü arasında ötümlülemez: *bas+Im > bahım* “başım”, *a:t+Im > a:tım* “adım” vb.

•İlgi durumu ekinin olmaması. İlgili durumu söz dizimi ile belirtilir.

Kini oğoto “onun çocuğu”, *kolxoz ülelere* “kolhozun işleri”, *en ebeñ* “senin ninen”, *min ağam* “benim babam”, *max ü:te* “ineğin sütü”, *osquola ciete* “okul binası”. Ancak zincirleme tamlamalarda ilgi durumu ekinin kalıntısının ortaya çıktığı görülür: *saxa tılın dorğ:nnoro* “Saha dilinin sesleri”

- Yönelme durumu ekinin aynı zamanda bulunma işlevinin bulunması: +XA
cieğe “eve, evde”, *oskuolağa* “okula, okulda”, *küölge* “göle, gölde”, *quoraqqa*
“şehire, şehirde”.
- Eski Türkçedeki +TA bulunma/çıkma durumu eki partitive “ayırma durumu” işlevinde kullanılır: *kiliepte* “ekmekten”, *u:ta* “sudan”, *ü:tte* “sütten”
- Çıkma durumu eki ünlü ile biten sözcüklerden sonra –T koruyucu ünsüzü ile kullanılır: +*tan*/+*ten*/+*ton*/+*tön* ve ekin sonunun nazal olmayışı. *oyu:rtan* “ormandan”, *tıaltan* “rüzgardan”, *küölten* “gölden”, *oğotton* “çocuktan” vb. Kıpçak grubu Türk lehçelerinde bu ekin sözcüğün son sesine dayalı eşbiçimleri bulunur.

•Belirtme durumu ekinin Eski Türkçedeki ve Oğuz grubu Türk lehçelerinde olduğu gibi +IG biçiminden gelişmiş +I ve +nI biçiminde olması. Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ve Güney Sibiryaya Türk lehçelerinde hem ünlü hem ünsüz ile biten sözcüklere gelen ve sözcüğün son sesine dayalı çeşitli eş biçimleri orataya çıkan +NI kullanılır: *oğonu* “çocuğu”, *ağanı* “babayı”, *qı:hı* (<qı:s+ı) “kızı”, *uolu* “oğlu”

•Birliktelik durumu, karşılaştırma durumu gibi diğer lehçelerde olmayan durum biçimlerinin olması:

Birliktelik durumu: lı:n/-li:n/lu:n/-lü:n (-tl:n, +dl:n, +tl:n, +nl:n) (<ETü. LIGIN)

at+tl:n, xa:r+dl:n, oğonn'ordu:n, kırcağastı:n, ot+tu:n

Karşılaştırma durumu: Eski Türkçedeki çıkma durumu ve yön gösterme ekinin birleşiminden ortaya çıktığı düşünülmektedir: +TAn+GARU > -+ta:ğar/+te:ğer, +to:ğor, +tö:ğör (+lA:ğAr, +nA:ğAr, +dA:ğAr)

Xa:s qusta:ğar türgennik kötör “kaz ördekten daha hızlı uçar”

xaxay ehete:ğer kü:ste:x “arслан ayıdan daha güçlü”

massı:na atta:ğar türgen “araba attan hızlı” vb.

- Yokluk eki yerine “yok” sözcüğünün kullanılması

Ülete suox “işsiz”, uuta suox “susuz”, xarağa suox “kör” vb.

- Arkaik bir çokluk biçiminin kullanılması:

doğor – doğottor

uol –uolattar

qı:s-qırgıttar

oğonn’or-oğonn’ottor,

eme:xsın – eme:xsitter

oyu:n –oyu:ttar

- Türk lehçelerinin büyük bölümünde bulunan –p zarf fiilinin yerini Moğolca –un/-ün zarf-fiil biçiminden geliştiği düşünülen –An zarf-fiil ekinin almış olması.

Olya üöreğin büteren baran, bi:r ıy sınn’ammıta.

Xaydax tigergin körön olorobun vb.

- Eski Türkçedeki –sAr şart biçiminin korunması (Saha Tü. -tar/-ter/--tor/-tör/-dar/-der/-lar/-ler)

Galya keller kiineğe bariax etibit.

“Galya gelince (lit. Gelse) sinemaya gidecektik”

Üörexpin büterderbin, doydubar üleli: taxsıam ete.

“Eğitimimi tamamlayınca (lit. tamamlasam), memleketimde çalışmaya başlayacaktım”

- Oğuz grubu Türk lehçelerinde bulunan -DUK sıfat-fiil ekinin bulunuşu: -tax/tex/tox/töx (-dAx/-lAx/-nAx)

Min oñordoxpun kör “yaptığıma bak”, Bu kihi sañardağın ihit. “Bu adamın söylediğini dinle” vb.

- Yakın geçmiş zaman işaretleyicisinin sözc -DI ekinin ilerleyici benzeşme ile -TI, -LI, NI, DI gibi eşbiçimlerinin varlığı; ayrıca 3. Teklik kişide geniş ünlülü oluşu: -DA: kördö, olordo, suruyda, kelle, barda, umunna vb.

Kördüm, kördüñ, kördö, kördübür, kördügüt, kördüler vb.

•Uzak geçmiş zaman ekinin Eski Türçede ve Oğuz grubu Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılan –mIş ekinden gelişmiş –BIt eki ile işaretlenmesi: Bu ekin ilerleyici benzeşme ile ötümsüz, ötümlü ve ötümsüz eşbiçimleri vardır: -bit/-bit/-but/-büt (-pIt, -pit, -put, -püt/ -mIt, -mit, -mut, -müt) (suruy-but, as-pit, suummut (<suun-mut).

Barbıppın/barbitım, barbıqqın, barbit, barpıppıt, barbıqqıt, barbıttar

Olumsuzu –BAAtAX ile teşkil edilir: *Barbataxpın, barbataxxın, barbatax vb.*

•Sadece kuzeydoğu Türk lehçeleri ve Kırgız Türkçesinde tespit edilmiş olan henüz gerçekleşmemiş geçmiş zamanı ifade eden ve Eski Türkçede de bulunan –GAIAQ biçiminin *ilik* biçiminde bulnuşu; *Bara ilikpin* “henüz gitmedim”, *bara ilikkin* “henüz gitmedin”, *bara ilik* “henüz gitmedi” vb.

Söz Varlığı Özellikleri

•Eski Türkçe *kıl-* fiilin *γın-* “yapmak” biçiminde korunması.

•“Bulmak” anlamında *tap-* yerine *bul-* fiilinin kullanılıyor olması.

Türkiye T. “bul-”; Azerbaycan T. “tap-/bul-”; Türkmen T. “tap-”;

Kazak T. “tap-”; Kırgız T. “tabuu”; Tatar T. “tabu”; Başkurt T. “tap-”;

Özbek T.“táp-”; Uygur T. “tap-” (TLS); Hakas Tü., Şor Tü., Altay ü.

tap-, Tuva Tü.. *tıp-*

•“Beyaz” anlamında Eski Türkçe ve Halaç Türkçesinde yaşayan

*hürüñ > *ürüñ* “beyaz” sözcüğünün kullanılıyor olması. Bu sözcük

Türkiye Türkçesinde anlam bakımından değişmiş olarak “ürün”

biçiminde bulunur.

Saha Tü. *ürüñ*, *mañan*, Halaç T. *hiriñ*; Azerbaycan T. *ağ*, *beyaz*;

Türkiye T. *beyaz*, *aq*; Gagauz T. *aq*; Türkmen T. *a:q*; Kazak, Kırgız,

Tatar , Başkurt T. *aq*; Özbek T. *áq*; Uygur T. *aq* , Hakas Tü. *ax*, Şor Tü,

Altay, Tü. Tuva Tü. *aq*.

•Kıpçak grubu Türk lehçelerinde *qol* sözcüğü hem “el” hem de “kol” anlamını karşılar. Ayrıca el sözcüğü bulunmaz. Saha Türkçesinde ise *qol > *xol* “kol” sözcüğünün yanında *elig > *ili*: sözcüğü “el” sözcüğü bulunur:

Türkiye T. *qol, el*; Azerbaycan T. *γol, el*; Türkmen T. *γol, el*; Kazak T. *qol*; Kırgız T. *qol*; Tatar T. *qul*; Başkurt T. *qul*; Özbek T. *qol*; Uygur T. *qol/el* (TLS); Hakas *xol*, Alt., Şor. *qol*, Tuva *xol* vb.

•Kıpçak grubunda **yaşur-* fiilinden gelişmiş sözcükler “gizlemek” anlamında kullanılırken Saha Türkçesinde Türkiye Türkçesindeki *gizle-* biçiminde olan **kizle-* > *kiste-* fiili kullanılır.

Türkiye T. *gizle-*; Azerbaycan T. *gizlä-*, Türkmen T. *gizle-/yaşır-*; Kazak T. *jasır-/tıg-*; Tatar T., Başkurt T. *yäşir-*; Kırgız T. *caşır-*; kat-; Özbek T. *yäşir-/bekit-*; Uygur T. *yoşur-*; Hakas Tü. *çazır-*; Tuva Tü. *çajır-*; Şor Tü. *çajır-*; Alt. Tü. *d’ajır-*

•Eski Türkçedeki *artuqı* sözcüğüyle kurulan *yegirmi artuqı bir, otuz artuqı bir* biçimindeki sayı sisteminin korunması

Ağıs uon orduya bies “seksen beş”

Uon orduya ikki “on iki”

Tıhı:nça orduya ikki sü:s “bin iki yüz”

- Eski Türkçe *biñ* “bin” sayısının kaybolması ve yerine Rusçadan alıntı *tihı:nça* < тысяча sözünün kullanılması
- Kişi zamirlerinde üçüncü kişiyi gösteren *ol* zamirinin yerine *kini* zamirinin kullanılması (Radloff *kihi* sözcüğü ile ilişkilendiriyor *kihini* >*ki:ni:ki* > *kini*)
- “Değil” anlamında **ermez* ve **tegül* yerine **bo:lmadok* biçiminden gelişen *buolbatax* sözcüğünün kullanılması.
- Oğuz grubunda sıkça kullanılan **tön(ün)-* “dönmek” fiilinin *tönün-* biçiminde kullanılması (Kıpçak grubu ve diğerlerinde *kadı-* ya da *yan-*)
- Dönüslülük zamiri olarak Moğolca *biye* “beden” sözcüğünden gelişen *beye* sözcüğünün kullanılması.

•Çok sayıda Moğolca, Tunguzca ve Rusça alıntı sözcük ve ekin bulunuşu. Moğolca sözcükler devrim öncesi söz varlığının 1/5'ini oluşturuyordu. Doğa olayları, yerleşik büyükbaş hayvan yetiştiriciliği, ormancılık, buz altında yapılan balıkçılık, kışlık yurt ile ilgili sözcükler, orta çağ ile ilgili sosyal-politik terminoloji gibi anlam gruplarını kapsar. Even ve Evenkçeden alınan söz varlığı çoğunlukla geyikçilik, ev-bark ile ilgili adlandırmalar ile yer adlarını kapsar. Söz varlığında Rusçanın da büyük bir etkisi vardır. Toplumsal-politik, bilimsel terminoloji, teknoloji ile ilgili söz varlığı, tıp, taşımacılık, günlük hayat gibi çok çeşitli alanları kapsayan söz varlığı Rusçadan alıntıdır. Örneğin basın dilinde Rusça söz varlığının kullanımı %42 olarak belirlenmiştir. Rusça sözlükler genellikle Saha Türkçesinin ses özelliklerine uymuştur: Ru. *kniga* > *kinige* “kitap”, Ru. *uçitel'* > *uçu:tal* “öğretmen”, Ru. *şkola* > *oskuola* “okul”.